

התקווה של מרסיי

קלייר ברלינסקי

פרוץ האינתיפאדה השנייה, בשלהי שנת 2000, הציתה בצרפת תבערה אנטישמית בהיקף שלא היה כדוגמתו מאז השואה. תבערה זו עוד לא שככה. מרבית ההתקפות מבוצעות בדרך כלל בידי ה"בר" – בני הדור השני של המהגרים הערבים. נדמה כי הבריתות הפוליטיות שנכרתו בין היהודים לערבים עם עלייתה של החזית הלאומית הימנית בצרפת היו כלא היו. פרץ האלימות לא פסח גם על מרסיי, העיר הקדומה ביותר והשנייה בגודלה בצרפת. באוקטובר 2001 הוצת בית הספר 'גן פרדס' בעיר ועל קירותיו רוססו הסיסמאות "מוות ליהודים" ו"בן לאדן יכבוש". במהלך השנה שלאחר מכן חוללו בתי קברות יהודיים, צלבי קרס צוירו על בתי יהודים בעיר, ובהפגנות פרו-פלסטיניות נשמעו הקריאות "הערבים כולם פלסטינים! כולנו מחבלים מתאבדים!"

במרס 2002 פקדה את צרפת סדרה של התקפות אנטישמיות: רעולי פנים פרצו במכוניות לתוך בית כנסת בליון והציתו אותו; אש נורתה על אטליז כשר בטולוז; מציתים ניסו לשרוף בית כנסת בשטרסבורג; זוג יהודי הותקף בכפר קטן באזור נהר הרון. ובמרסיי: בית הכנסת 'אור אביב', בשכונה הצפונית לה-קאיו, השקטה על פי רוב, נשרף עד היסוד בידי מציתים, וספרי התורה שבתוכו הושחתו.

לתדהמתם של יהודי צרפת, בעוד שהאינתיפאדה הפלסטינית בישראל הלכה ודעכה, הוסיפה "האינתיפאדה הצרפתית" לתסוס ולגעוש, עד שנדמה היה כי

אי-אפשר עוד לעצור אותה. ואולם, בשעה שההתקפות האלימות בפרז, בליון, בשטרסבורג ובערים מרכזיות נוספות נמשכו, ולעתים אף החמירו, במרסיי הלכה השנאה ושככה לאטה. תושבי העיר הגיבו בשאט נפש על שריפת בית הכנסת 'אור אביב' ויצאו להפגנות מחאה ספונטניות נגד מעשה האלימות. ייחודם של אירועים יוצאי דופן אלו בלט עוד יותר לנוכח השתתפותם של ערבים תושבי העיר בהפגנות ולנוכח הגינוי התקיף שגינו מנהיגי הקהילה המוסלמית המקומית את ההתקפה האנטישמית. לשם השוואה, לאחר התקפה דומה בטולוז לא נרשמה שום פעולת מחאה או הזדהות מצד המנהיגים המוסלמים בעיר.¹

מרסיי, יודגש מיד, אינה חפה מאנטישמיות. היא משמשת כבסיס הפוליטי של תנועת החזית הלאומית הקיצונית, המטיפה לשנאת זרים. ועם זאת, בהשוואה למצב השורר בערים אחרות בצרפת, אפשר בהחלט לראות בה מקום רגוע. לא הוצתו בה מכוניות, כמו בשטרסבורג, ולא התחוללו בה מהומות רחוב, כמו בפרז ובליון. לעומת רמת הארגון והתיאום שניכרה בגל האלימות האנטי-יהודית ברחבי צרפת – כמה אישי ציבור יהודים אף טענו כי אפשר שארגון אל-קאעידה מעורב בתכנון האירועים – במרסיי היו ההתפרצויות האנטישמיות מועטות וספונטניות. מבצעהן היו בדרך כלל בני-נוער מקבוצות שוליים, המבלים זמן רב מדי בצפייה בשידורי תחנת אל-ג'זירה בלוויין.

עובדות אלו מפליאות במיוחד בהתחשב בכך שמרסיי היא עיר של מהגרים. יותר מרבע מאוכלוסייתה מקורו בצפון אפריקה, ועל פי התחזיות הדמוגרפיות היא עתידה להיות העיר הראשונה באירופה המערבית שיהיה בה רוב מוסלמי. עם זאת, במרסיי שוכנת גם הקהילה היהודית השלישית בגודלה באירופה. באופן פרדוקסלי, דווקא בעיר הצרפתית המגוונת ביותר מבחינה אתנית נרשמה ההצלחה המרשימה ביותר בבלימת האלימות על רקע זה.

לפני כמה חודשים הגעתי למרסיי כדי לעמוד על שורשיה של תופעה ייחודית זו. ההנחה המוקדמת שלי הייתה שהרגיעה היחסית בעיר נובעת בראש ובראשונה ממדיניות היד הקשה של המשטרה המקומית. אולם לאחר ששוחחתי עם נהגי מוניות בעיר ועם מלצרים, עם מפקד המשטרה וסגנו ועם שוטרי מקוף ופקידים בעירייה, עם היסטוריונים מקומיים ומנהלי ארכיונים, עם מנהיגי קהילה מימין ומשמאל, ולאחר שכולם חזרו וטענו בפניי שהשקט היחסי במרסיי איננו מקרי, הבנתי שיעילותם של כוחות המשטרה היא רק חלק מסיפור גדול יותר ושיש משהו נוסף, יוצא דופן, בעיר הזאת, המגן עליה מפני מוראות האלימות האתנית.

כמעט אין תופעות חברתיות שהן תולדה של גורם יחיד; גם במרסיי קיימת כמובן יותר מסיבה אחת לשלווה היחסית השוררת בעיר. ובכל זאת, היבט אחד מייחד את מרסיי מכל עיר אחרת בצרפת, והוא טיפולה יוצא הדופן בקשרים שבין הקהילות האתניות השונות בעיר. להצלחתה של דרך טיפול זו השלכות מרחיקות לכת, משום שהיא יוצאת נגד החזון המכונן של הרפובליקה הצרפתית ותפיסת הזהות העומדת ביסודה.

מאז ומעולם נשענה מדיניותה של צרפת כלפי מהגרים על האידיאל הרפובליקני, המחייב את כל מי שמבקש לקבל אזרחות צרפתית להיטמע כליל, מבחינה תרבותית, אינטלקטואלית ופוליטית, באורחות המדינה. המהגרים נדרשים לזנוח את מנהגי תרבותם המקורית ולאמץ מערכת מובחנת של ערכים, הרגלי חשיבה ומורשת היסטורית. מערכת זו של השקפות ודעות – ולא זהות דתית, גזעית או מוצא משותף – היא המייצגת את מהות הצרפתיות והיא הדבק המאחד את האומה הצרפתית.²

שורשיו של האידיאל הרפובליקני נעוצים במהפכה הצרפתית וברעיון המרכזי שלה – רעיון זכויות הפרט. המהפכה הציעה אמנציפציה לפרוטסטנטים וליהודים, אך את זכויותיהם האזרחיות הם קיבלו כיחידים, ולא כקבוצות נבדלות בעלות השתייכות דתית נפרדת. העיקרון הזה נשמר גם היום: המדינה מכירה באזרח הפרטי, ולעולם לא בקבוצה האתנית שהוא משתייך אליה. האידיאל הרפובליקני קשור בדוקטרינת "לְאִי־סִיטָה", צורה נוקשה של חילוניות שביטויה ההיסטורי היה הדחייה החריפה של הכפייה הדתית הקתולית בצרפת. על פי תפיסת עולם זו, המרחב הציבורי מוכרח להיות נקי מכל נגיעה בענייני דת ואמונה. מבחינה תיאורטית, אפוא, השמירה על עקרונות השיטה מבטיחה לכלל האזרחים הצרפתים שוויון בפני החוק, ומשמשת מעין חומת הגנה בפני הגזענות והאנטישמיות.

האינטגרציה בצרפת מניחה כי קיים חוזה לא-כתוב בין המהגר ובין האומה. המהגר מסכים לכבד את ערכיה האוניברסליים של הרפובליקה, והמדינה, בתמורה, מבטיחה לו השתלבות מלאה בחיי המדינה ושוויון חברתי. יושב ראש מפלגת השלטון (אוֹ-סֶפֶה) ניקולה סרקוזי, דור שני למהגרים הונגרים, הוא דוגמה מצוינת לכך. בתוך דור אחד עלה בידו של סרקוזי, יהודי במוצאו, להגיע לעמדה דומיננטית בפוליטיקה הצרפתית. הוא הצליח לעשות זאת

משום שהפנים כליל את ערכי הרפובליקה והפך על ידי כך ל"יותר צרפתי" מכל אחד מיריביו. רבים צופים כי סרקוזי עתיד להיות ראש הממשלה הבא של צרפת.

הדבקות בצורת החשיבה הרפובליקנית אפשרה לצרפת, עד לאחרונה, לקלוט אל קרבה ולהטמיע בהצלחה גל אחר גל של מהגרים ממוצא קלטי, גרמאני, לטיני וסלבי. המדינה אימצה את המהגרים הללו כיחידים, אך סירבה בתוקף להעניק הכרה כלשהי לזהות הקיבוצית של מיעוטים תרבותיים או אתניים. הרפובליקה מתכחשת לעצם האפשרות שתתקיים זהות תרבותית נפרדת בתוכה. עקרונות אלו יושמו גם מחוץ לצרפת, במושבות הצרפתיות לשעבר, דבר שיצר לעתים מצבים מוזרים. אזרחים מקאמרון סיפרו לי פעם כיצד פתחו את ספר ההיסטוריה הראשון שלהם כילדים וקראו בהשתאות את מילות הפתיחה: "אבותינו הגאלים..."

לעומת מדיניות האינטגרציה של הרפובליקה הצרפתית, הדגם האנגלוסקסי או האמריקני של קליטת הגירה מבוסס על מסורת ועקרונות שונים בתכלית. מבחינה היסטורית, הן בריטניה והן ארצות-הברית צמחו כפדרציות של מדינות קטנות יותר, ובשתי החברות קיים יחס חופשי ופרגמטי יותר בין האזרחים ובין המרכז השלטוני, והאצלה רבה יותר של סמכויות לממשל המקומי. כתוצאה מכך, לא די שבריטניה סובלנית יותר כלפי מהגרים המשמרים את שפתם ואת דתם – היא אפילו מעודדת אותם לעשות כן. בית הרווחה המוסלמי בלונדון, למשל, המסובסד בידי הממשלה הבריטית, מציע לבאים בשערי לימודי קוראן ושיעורי ערבית. ארצות-הברית, מצדה, מקדמת תודעה רב-תרבותית בקרב אזרחיה באמצעות תכניות רשמיות לאפליה מתקנת, ומתגאה בשונות ובמגוון של חברתה.

לא כן צרפת. ממשלת צרפת מתנגדת נחרצות לכל ניסיון להקים מחיצות תרבותיות, או "קהילתיות", כלשונה. למילה אחרונה זו נלוות משמעויות שליליות של סירוב להיטמע בחברה הכללית ושל חדירה לא-נאותה של פרטיקולריזם דתי או אתני למרחב הציבורי. מן הטעם הזה אסרה הממשלה לבוא ברעלה לבית הספר – החלטה שעוררה פולמוס סוער והבעירה את חמתה של הקהילה המוסלמית. משרד המשפטים האמריקני, לעומת זה, התערב באופן אקטיבי כדי להגן על זכותן של תלמידות ללבוש רעלה בכיתות, ואילו בבריטניה התייחסו לנושא בשוויון נפש וראו בו עניין שעל כל בית ספר להכריע בו בעצמו, במנותק ממדיניות הממשלה.

כאשר מהגרים ערבים מתעקשים לשלוח את בנותיהם ללימודים כשהן עטויות רעלה – או, להבדיל, כאשר הם מציתים בית כנסת – הממשלה הצרפתית מפרשת את האירועים הללו לפי תפיסת העולם הייחודית שלה ומגיעה לכלל מסקנה אחת: העבריינים, היא מודה באי־נוחות, מסתייגים מן האידיאל הרפובליקני.

הגעתי למרסיי בצהרי יום קיץ לח. מתחנת הרכבת היה אפשר לראות את טירת מרסיי הבוהקת על רקע גבעות פרובאנס שטופות השמש. היה חם מכדי ללכת מהר; מרסיי היא עיר הבנויה לסייסטה. על כן צעדתי לאט במורד הגבעה לכיוון שדרת העצים של רחוב קנבייר המוליך אל הנמל הישן. בתי הקפה בעיר היו מלאים באנשים כהי עור, פניהם חרושות קמטי שמש. הבגדים שלבשו – חולצות כפתורים בעלות שרוולים קצרים ומכנסיים מגוהצים בקפידה לא־אפנתית – העידו שאלה מהגרים חדשים. לחלקם חסרו שיניים, ולאחרים היו שיני זהב. רבים מהם היו משופמים. הם ישבו בידיים שלובות, מעבירים את הזמן או ממלאים טופסי הימורים אגב שתיית קפה ופטפוט בערבית. נשים מעטות בלבד נראו בבתי הקפה, אף שברחוב הילכו רבות מהן, כהות עיניים ושחומות עור. פניהן של מקצת הנשים היו מכוסות רעלה, אבל רובן לבשו גופיות חושפניות ומכנסי ג'ינס בגזרה נמוכה. ככלות הכל זוהי צרפת, ויותר מכל דבר אחר, לבושן החשוף של הנשים הוא ששיווה לרחוב מראה של כך אירופי ולא של עיר מזרח־תיכונית.

מצאתי לי חדר במלון ברחוב קנבייר, המנוהל בידי משפחה צפון אפריקנית, ומשם המשכתי במונית לאזור התעשייה הצפוני של העיר לפגישה עם צבי עמר, נשיא המועצה היהודית של מרסיי. "זה נכון", אמר לי נהג המונית בדרך, "אנחנו באמת מסתדרים היטב זה עם זה. אני יהודי, והשכנים שלי הם ערבים, ואנחנו מבינים יפה אחד את השני... זה לא כמו בחלקים האחרים של צרפת. כאן אנחנו קוסמופוליטיים. כל אחד מבין את האחר". אבל כששאלתי אותו מדוע כך הם פני הדברים, הוא לא ידע להשיב לי. "אני לא איש פוליטי. אני לא יודע. זה פשוט ככה. יש לנו כאן שמש, נמל". השמש והנמל, כולם הזכירו אותם שוב ושוב. אבל אילו שמש ונמלים היו מתכון לשלום, לבנון הייתה גן עדן.

צבי עמר נולד וגדל בג'רבה שבתוניסיה, אבל מרגע שפתח את פיו ניכרה בו בבירור השפעתה של מערכת החינוך הצרפתית. יותר מכל העידה על כך

אהבתו לסדר ולשיטתיות. את סוגיית האנטישמיות בצרפת ניתח באמצעות חלוקתה לקטגוריות משנה. לאחר מכן הגדיר כל אחת מהן, נתן להן שמות, ולבסוף הציג את מסקנותיו באופן מסודר. "במשך ארבע שנים", סיפר, "סבלה הקהילה היהודית בצרפת מהתקפות בעלות אופי אנטישמי. להתקפות אלו שתי צורות עיקריות: מעשים נגד המתים, ומעשים נגד החיים. מעשים נגד המתים נעשים על פי רוב בידי הימין הקיצוני. פעילים ניאונאציים פוגעים בבתי קברות ומחללים קברים. הם מציירים עליהם צלבי קרס, צלבים קלטיים וסמלים שונים הקשורים בהיטלר. אפשר לזהות בבירור אם ידם של הניאונאציים הייתה במעשה: צלבי הקרס שלהם מצוירים בקפידה וצורתם מושלמת".

צלצול הטלפון הנייד של עמר קטע את שיחתנו. הוא מדבר צרפתית, עברית וערבית רהוטות, ובמהלך הריאיון ענה לשיחות בכל שלוש השפות. לאחר ששיגר צרורות של משפטים בערבית בטלפון במשך כמה דקות, ניתק וחזר להרצאתו. "ההתקפות נגד החיים", אמר, "מבוצעות בדרך כלל בידי בני-המגרב – לרוב נערים. הם אחראים לכמעט תשעים אחוזים מן ההתקפות האנטישמיות היום בצרפת. את מגע ידם של הצעירים הצפון אפריקנים הללו אפשר לזהות בנקל. הם אינם קפדנים כמו הפעילים הניאונאציים, וכאשר הם מציירים צלבי קרס הם עושים זאת ברישול ילדותי". בשעה שהקשבתי לו חשבתי לעצמי שמערכת החינוך הצרפתית מוכיחה ללא ספק יכולת מדהימה להשתלט כליל על נפשותיהם של גברים ונשים שתרבות האם שלהם מעודדת צורות מחשבה שונות כל כך ממנה. כאשר אדם נעשה צרפתי, כאשר הוא מקבל חינוך צרפתי, הוא מתחיל לחשוב כמו צרפתי. לבעיה שלושה חלקים. לפתרון ארבעה. קבע, נחח, הרחב, סכם. דבר לא השתנה מאז דקרט.

עמר מסכים שמוראותיה הקשים ביותר של האינתיפאדה הצרפתית פסחו על מרסיי. "היה לנו כאן קצת יותר מזל", הוא אמר. סיבה אחת היא שבמרסיי פעלה המשטרה נמרצות נגד ההתקפות. הדבר אינו אופייני רק למרסיי – אכיפת החוק בצרפת מנוהלת ברמה הלאומית, לא ברמה העירונית – אולם הוא התגלה כיעיל במיוחד דווקא שם. לאחר ההתקפה על בית הכנסת 'אור אביב' במרסיי, למשל, מיהר השלטון לפרוש כוחות מיוחדים לפיזור הפגנות בכל מקום בעיר שיש בו ריכוז של יהודים. גם היום ניכרת נוכחות בולטת של כוחות המשטרה מחוץ לבתי הכנסת במרסיי. בד בבד פעלה המשטרה בתיאום הדוק עם שירותי המודיעין המקומיים, שהגבירו את המעקב על מסגדים ועל תאים איסלאמיים רדיקליים. בהוראת השלטון פורסם גם מספר חירום שאליו התבקשו יהודי מרסיי לטלפן ולדווח על כל תקרית, גדולה כקטנה, ועל

כל סיטואציה שבה חשו מאוימים. המשטרה קיבלה הוראה להתייחס לכל תלונה, ולו הזניחה ביותר, במלוא הרצינות, והשתמשה בדיווחים שקיבלה בטלפון כדי לאתר נקודות חיכוך ברחבי העיר וכדי לקטוע כל תסיסה אלימה בעודה באָבה.

עיתונאים ואינטלקטואלים זרים נחפזו להאשים את השלטון הצרפתי בתגובה פחדנית לאנטישמיות המקומית. הם טענו שהממשלה בחרה לפייס את האוכלוסייה המוסלמית הגדולה, המצביעה לשמאל, במקום להגן על היהודים, שמשקלם בבחירות קטן יותר. אולם אישי הציבור היהודים שעזרו דברתי דחו את ההאשמות, ועמדו על כך שתגובתו של שיראק להתקפות האנטישמיות מבית הייתה חזקה והולמת.

לא תמיד כך היו פני הדברים. בניגוד לממשל הנוכחי, חוגי השמאל והסוציאליסטים בצרפת התכחשו לחומרת המצב. גם ממשלתו הסוציאליסטית של ליונל ז'וספן, שהפסידה את השלטון בשנת 2002 לטובת מפלגת האיחוד השמרנית, הגיבה בהססנות למשבר הגואה. הם לקו בעיוורון אידיאולוגי, הסביר עמר. "הם לא האמינו שאוכלוסיית המהגרים הצפון אפריקנית, שקודם לכן בעצמה הייתה קרבתן לגזענות, יכולה לחטוא בחטא הזה. בשביל השמאל זאת הייתה רעידת אדמה". עד לאותו זמן, הוסיף והסביר, ראה השמאל ביהודים ובערבים בעלי ברית טבעיים מבחינה פוליטית ורעיונית. הדבר היה אפשרי משום שיהודים וערבים רבים התאחדו בתגובה לעליית החזית הלאומית בשנות השמונים, ויצרו קבוצת לחץ, 'אס-או-אס גזענות' שמה. אף שלכאורה הייתה הקבוצה א-פוליטית, היו מנהיגיה מקורבים לאישים מרכזיים במפלגה הסוציאליסטית. "אף אחד אחר בצרפת", אמר עמר, "לא עזר לקהילה המוסלמית יותר מאיתנו, היהודים. עזרנו להם באמצעות ארגונים כמו 'אס-או-אס גזענות', שמייסדיו היו כולם יהודים. היינו רגישים מאוד לסבל שלהם".

סדרת ההתקפות שהתרחשה ביום שבו הוצת בית הכנסת 'אור אביב' במרסיי הייתה נקודת מפנה, הוכחה שגל האלימות האנטישמי איננו תופעה חולפת או תוצאה של עבריינות נוער גרידא, כפי שביקשו הסוציאליסטים להאמין. לאחר אותו היום החלה ממשלתו של שיראק לפעול במהירות ובתקיפות. פייר ללוש, פוליטיקאי בכיר ובקי בענייני ביטחון, יזם חקיקה שקראה להכביד פי שניים את הענישה על פשעים ממניעים גזעניים או אנטישמיים. "חוק ללוש" זכה לתמיכה חסרת תקדים באסיפה הלאומית ובסנאט ונכנס לתוקף בפברואר 2003. בו בזמן נשלחו לניו יורק משלחות מטעם משטרת צרפת כדי ללמוד על מדיניות ה"אפס סובלנות" שבאמצעותה הביא ראש העיר רודולף ג'וליאני לירידה ניכרת בשיעורי

הפשיעה בעיר. סרקוזי, שהיה אז שר הפנים והממונה על ביטחון הפנים במדינה, תדרך את אנשי המשטרה בדבר "חוק ללוש" והודיע בנחרצות כי צרפת מאמצת מדיניות של "אפס סובלנות כפולה" בנוגע לפשיעה האנטישמית – הצהרה דרמטית, אם כי בעייתית מבחינה מתמטית. הוא אסר להציג צלבי קרס וסמלים אנטישמיים אחרים בהפגנות והקים יחידת משטרה מיוחדת לחקירת התקריות הגזעניות.

בעת שהותי במרסיי לא הושמעה באוזניי ולו טענה אחת בדבר אדישות של הממשלה או של המשטרה למצב, או האשמה כי המדיניות הרשמית נגועה באנטישמיות. "צרפת אינה מדינה אנטישמית", חזר והתעקש עמר, "למדינה אנטישמית יש מדיניות אנטישמית וחוקים אנטישמיים. כך היה בתקופת משטר וישי למשל. אבל היום ההפך הוא הנכון. ההפך הגמור. מוכרחים להודות באמת. העובדה שנעשים בצרפת מעשים אנטישמיים אינה הופכת את המדינה לאנטישמית". עם זאת, עמר קבל על כך שמערכת המשפט לא הייתה זריזה דייה ביישום "חוק ללוש" ובכליאת העבריינים בהתאם לתקנותיו. הוא ייחס זאת לקושי של מערכת המשפט, ושל הציבור כולו, להכיר בחומרת הבעיה. אנשים אחרים ששוחחתי עימם ייחסו את מה שנדמה כאדישות של מערכת המשפט לגורם אחר. אנשי משטרה אחדים בעיר טענו כי הסיבה אינה חומרתם של הפשעים דווקא אלא גילם הצעיר של התוקפים; ומערכת המשפט הצרפתית, כך הסבירו, נוטה תמיד לגונן על קטינים.

עמר סועד בקביעות עם חברים מחוג מכריו הקרוב של שיראק. צרפת הרשמית, הוא מאמין, הזדעזעה עמוקות מעליית האנטישמיות. "אנחנו, היהודים", הוסיף, "אנחנו מין ברומטר. אמנם אנחנו רק אחוז אחד מן האוכלוסייה הכללית, אבל הם יודעים היטב שאם יניחו להם לתקוף אותנו, מחר יעזו התוקפים להרחיק לכת הרבה יותר. פוליטיקאי אחד אמר לי לפני שבוע, 'אתם היהודים, אתם צרפתים בצרפת, זאת המדינה שלכם, אבל אם מחר יהיו צרות, יש לכם את ישראל. ואנחנו? לאן אנחנו נלך? לנו אין לאן ללכת'". אפילו שרים הידועים באהדתם לצד הערבי נחרדו עד עמקי נשמתם. "לפני כשבועיים פגשתי את דומיניק דה-וילפן. הוא, שר הפנים והממונה על ביטחון הפנים במדינה, הבוס של משטרת צרפת, אמר לי: 'מר עמר, הגרוע מכל אינו מאחורינו. הוא עוד לפנינו'".

עמר מאמין שהממשלה עושה כל מה שביכולתה לעשות. הבעיה, טוען עמר, היא שבני-נוער ערבים רבים בצרפת נחשפים להסתה רווית השנאה של שידורי תחנות הטלוויזיה אל-גז'ירה ואל-מנאר, המזוהה עם החיזבאללה. "זאת שטיפת

מוח ממש; הדימויים, המוסיקה, הנאומים – כולם מכוונים להסתה חריפה, כולם מבקשים לגרום לך לצאת לרחוב, למצוא יהודים ולהרוג אותם". כמעט בכל בית ערבי יש צלחת לוויין, מציין עמר. "אני אומר לך במלוא הכנות, אני לא רואה איך אפשר להציב שוטר על כל יהודי. זה בלתי אפשרי". יכול להיות. ובכל זאת, כפי שטוען גם עמר, יזמות החוק החדשות של צרפת נחלו הצלחה רבה יותר במרסיי מאשר בכל עיר אחרת. ברור אפוא שיש פתרונות לבעיה. אבל מדוע טקטיקות משטרתיות שכשלו במקומות אחרים בצרפת הצליחו דווקא במרסיי?

למחרת הגעתי לכנס הלאומי הצרפתי לענייני ציוד משטרה. יותר מאלף קציני משטרה נכחו באירוע הפתיחה, שנערך תחת שמי הקיץ הים תיכוני הבהירים בפרבר מוריק של מרסיי. התיישבתי על יד אחד השולחנות על הדשא, בין תצוגות הציוד והשיחים הפורחים, ושוחחתי עם כמה מן השוטרים המסיירים ברחובות מרסיי. פתחתי בשיחה עם שניים מהם, אך עד מהרה נוספו אליהם אחרים. לא עבר זמן רב ותריסר שוטרים ישבו אל השולחן. כל אחד מהם ביקש להשמיע את דעתו, אבל הכל הסכימו שמרסיי יוצאת דופן. היא קוסמופוליטית. עיר נמל. הסכסוך האתני בה אינו חמור כמו בערים אחרות. ובכל זאת, אין פירוש הדבר שאין בעיות במקום. "יש שכונות", ציין בפניי אחד השוטרים, "שאפילו אנחנו לא יכולים להיכנס אליהן".

מחצית מן השוטרים שהסבו לשולחן היו לבנים. אחד היה שחור, והאחרים ככל הנראה ממוצא צפון אפריקני. שאלתי אותם אם לדעתם המשטרה עושה די מאמצים לקבל אל שורותיה בני-מיעוטים, כמו בארצות-הברית למשל. "או, כן, כמובן", הייתה התשובה.

"אבל לא באופן רשמי. אסור להכריז על זה באופן רשמי. זה נוגד את עקרון הרפובליקניות".

"אבל באופן לא רשמי – כמובן!"

כל אחד בצרפת הרשמית, מן המסד ועד הטפחות, חוזר על הקו המפלגתי: אנחנו רפובליקה. אין בקרבנו קבוצות אתניות. אבל כולם, גיליתי עוד, יודעים שזאת תרמית.

את המשך היום ביליתי בחיפוש אחר מפקד משטרה מרסיי, פייר קרטון. איתרתי אותו בדיוק כאשר מסוק משטרה ענק, אדום כאש, צץ פתאום בשמים. הוא נשא אנשי יחידה מיוחדת שהגיעו לאירוע כדי להדגים השתלשלות בחבל

על קיר בניין של ארבע קומות. נאלצתי לצעוק כדי לגבור על המוסיקה שבקעה מן הרמקולים. מפקד המשטרה קרן מאושר: הוא היה גאה באנשיו. הוא פנה אליי באדיבות ואמר שנוכל להיפגש מאוחר יותר ולדבר ביתר נוחות במשרדו.

תחנת המשטרה של מרסיי שוכנת בבניין מסיבי, המזכיר בסגנונו מבצר מוסלמי. משרדו של מפקד המשטרה מרווח ומואר. "אכן", אישר קרטון בתשובה לשאלתי, "מורגש מתח מאז תחילתה של האינתיפאדה השנייה בישראל, אבל לא מדובר בשיטפון כולל. זה לא כמו בערים אחרות". על הישגיו דיבר בצניעות: "אם נזקפת לנו הצלחה כלשהי, היא יחסית בלבד. יש לייחס אותה בעיקר לגיאוגרפיה של העיר ולמרקם החברתי המיוחד שלה. מרסיי היא עיר רחבת ידיים. היא תלכיד של מה שמכונה גרעינים כפריים, שכונות קטנות המשתלבות לכלל מארג שלם אחד. הנקודה החשובה ביותר היא שה'באנלייה', הפרברים, נמצאים בתוך העיר עצמה". בערים אחרות בצרפת ה"באנלייה" יוצרים סביב העיר טבעת מאיימת של אבטלה ופשע. עניין זה חזר ועלה בכל שיחותיי במרסיי. העיר חבה את שלוותה, בין השאר, לעובדה שהמהגרים לא נדחקו בה לפרברי עוני מרוחקים כפי שקרה בערים אחרות במדינה.

מרסיי אכן משתרעת על פני שטח גדול במיוחד. שמונה מאות אלף תושביה נהנים מקו חוף באורך יותר מחמישים קילומטרים, ומשטח הגדול כפליים משטחה של פריז, שאוכלוסייתה הכוללת מונה, לשם השוואה, עשרה מיליון וחצי תושבים. בשנות השישים והשבעים, כאשר הקימה הממשלה מפעלי שיכון נרחבים, היו עתודות השטח הגדולות יתרון חשוב למרסיי. היום פזורים השיכונים הללו, המאכלסים צעירים מקבוצות אתניות שונות, בכל רחבי העיר: באזור הנמל הישן, בשכונת קנבייר, ברחוב סן פֶּראול, בחופי פראדו ובאזור ולודרום. הסגנון האורבני הזה ייחודי למרסיי. בניס, במונפלייה, בבורדו, בפריז ובערים מרכזיות אחרות, בני-מהגרים וילידים אינם מתרועעים באותם המקומות. וזאת ללא ספק אחת הסיבות העיקריות לשקט היחסי השורר בעיר.

סגנו של מפקד המשטרה אישר את דברי מפקדו והוסיף: "לעובדה שהשיכונים אינם מופרדים משאר חלקי העיר או ממרכזיה יש חשיבות מכרעת. פיזורם בכל רחבי העיר מביא לכך שתושבי השיכונים אינם מרגישים מנותקים מחיי היום יום של העיר. נערים מהשיכונים יכולים להגיע למרכז העיר בתוך חמש דקות באמצעות התחבורה הציבורית".

שאלתי את מפקד המשטרה אם חל שינוי של ממש בשיטות הפעולה של משטרת מרסיי בשטח מאז שעלה שיראק לשלטון. בהחלט, הוא אמר. בזמן

שלטונה של המפלגה הסוציאליסטית הייתה המשטרה מוגבלת, וכעת היא משוחררת מכבליה. בהתאם למסריה של הממשלה הנוכחית, המשטרה מגיבה היום ביד קשה גם כלפי העבירות האנטישמיות הפעוטות ביותר – דבר שלא היה אפשרי באקלים הפוליטי של ממשלת ז'וספן.

"המנטליות שונה עכשיו", המשיך מפקד המשטרה. "אנחנו מנסים להיראות יותר בשטח, להפגין נוכחות באזורים בעייתיים. זה מרתיע את העבריינים ומרגיע את האזרחים. זאת הייתה המדיניות שיישמנו בשנים האחרונות. היום אפילו תוקפנות שולית, מילולית, באה על עונשה, מפני שכך זה תמיד מתחיל. אם תניח לעניין ולא תגיב, המצב יידרדר במהירות. צעירים רואים דברים בטלוויזיה, תמונות מהאינתיפאדה... אנחנו לא רוצים שהם יקבלו רעיונות. אנחנו מבצעים מעצרים כדי להודיע שהתנהגות מעין זו לא תתקבל בסובלנות". עם זאת, מיהר קרטון לסייג את דבריו, מדובר במעצרים הנעשים ברוח רפובליקנית מובהקת, לא באופן קהילתי. "בצרפת אנחנו עוצרים את היחיד – את אותו אחד שזרק עליי את האבן, ולא את הקבוצה שאליה הוא משתייך".

"מודל העבודה שלנו כאן אינו מתבסס על דיכוי", הוא הוסיף, "אלא על יצירת מגע קבוע בין הקבוצות, בבתי הספר ובאגודות השונות. המשטרה מקיימת דיאלוג שוטף עם האגודות השכונתיות – וכאשר נוצרת בעיה במקום כלשהו, אנחנו ניגשים היישר אל המקור. יש לנו קשר אישי עם הקהילה היהודית ועם הקהילה המוסלמית, והקשר הזה בא לידי ביטוי הן ברמת המפקדים והן ברמת שוטרי הסיור, המקיימים מפגשים קבועים עם נציגי הקהילה – מנהיגים דתיים ומנהיגים אתניים כאחד".

כאן הבין מפקד המשטרה כי כשל בלשונו, ומיהר לתקן את עצמו: "אבל אנחנו עושים את זה בתוך המסגרת הרפובליקנית, ולא במסגרת הקהילתית". התקשיתי להבין מה פירוש הדבר: כיצד אפשר לקיים מערכת קשרים עם הקהילה המוסלמית בלי להודות שאכן קיימת ישות כזאת? כעבור זמן הבנתי, שאחד הדברים המופלאים במרסיי הוא שהפוליטיקה שלה היא בעצם קהילתית מאוד. ובכל זאת, כולם מתעקשים לומר שאינה כזאת.

אך את הצלחתה של מרסיי לעצור את התפרצות המתרחשות האתניות אין לייחס רק לפעילות המשטרתית התקיפה, אם כי תרומתה לעניין אינה מבוטלת. מפקד המשטרה עצמו מדגיש כי יש סיבות נוספות למצבה החרגי של העיר בעניין זה. "יש לנו האקלים שלנו. יש הרבה פעילויות פנאי. החוף הוא בחינם. אפשר לטייל חינם. אתה לא מוכרח לבזבז כסף כדי ליהנות. אם אתה בפרז ואין לך כסף למסעדות, אתה מחוץ לעניינים. אנחנו יוצאי דופן. יש לנו מרכזי נוער

לילדים משכונות מצוקה, שמתקיימת בהם פעילות ספורט. וכמובן, ישנה קבוצת הכדורגל המקומית. הדבר הזה באמת מאחד את כולם, חוצה את כל המחסומים. אנשים מכל הצבעים צועקים, 'אנחנו ממרסיי!' הם לא אומרים 'אנחנו בֵּרִים', הם אומרים 'אנחנו ממרסיי'."

"שיעור העבריינות בעיר הוא בתחום הנורמה", סיכם קרטון, "אבל הפשיעה האידיאולוגית אצלנו היא באמת שולית. הפשיעה אצלנו היא פשיעה מסורתית, בסגנון 'הקשר הצרפתי'."

זמן מה אחר כך למדתי שמסורת הפשע המאורגן במרסיי קשורה בשקט השורר בעיר הרבה יותר משאפשר לשער.

הפוגה לצורך סקירה היסטורית קצרה. מרסיי היא עיר נמל ומרכז סחר, המוצא הטבעי של צפון אירופה לים התיכון ולתעלת סואץ, והיא משמשת מעין מסדרון בין מזרח למערב. מאז ומעולם הייתה עיר של מהגרים. במאה השביעית לפני הספירה הגיע למקום צי של ספינות פיניקיות, ומפקדו – שהאגדה מספרת שהיה יפה כמו אל – נשא לאשה את בתו של מלך שבט הליגוריאן המקומי. העיר נוסדה אפוא בנישואי תערובת, בזיווג בין זר לילדה. על פי המסופר בכתבי הרודוטוס, לאחר שהחריבו הפרסים את פוקאיה, עירם של הפיניקים, מצאו רבים מהם מקלט במרסיי, או בשמה באותה עת, מסאליה. אז כהיום הייתה העיר מקלט למהגרים. יוונים, רומאים, בני־גנואה, ספרדים, לבנטינים – כולם באו למרסיי ונשארו בה. וגם בימינו, כל עשור למן ראשית המאה העשרים הביא עימו גל חדש של עשרות אלפי מהגרים, מרביתם פליטים: ניצולים ארמנים מהטבח התורכי, גולים רפובליקנים שנמלטו מאימת מלחמת האזרחים בספרד, יהודים גרמנים ויהודים פולנים, פליטים וייטנמים ופליטים קמבודים. בתהליך הדה־קולוניזציה של אזור המגרב הגיע לעיר זרם אדיר של מהגרים צפון אפריקנים, שזיכה אותה בכינוי "בירת אפריקה".

אין לדעת במדויק מהו הרכבה הדתי של מרסיי, מפני שמפקדי תושבים אסורים בצרפת על פי חוק, משום שהם נתפסים כמעשה המנוגד לרוח הרפובליקה. על פי הערכות לא־רשמיות חיים בעיר כ־190 אלף מוסלמים, ובהם כ־70 אלף אלג'יראים, 30 אלף תוניסאים ו־15 אלף מרוקאים. כמעט 70 אלף מתושבי העיר באו מאיי קומורו – מה שהופך את מרסיי לעיר הקומורית השנייה בגודלה בעולם. בין תושבי העיר כ־5,000 עד 7,000 מוסלמים מאפריקה

השחורה, לפחות 65 אלף ארמנים נוצרים, 20 אלף בודהיסטים ועשרות אלפי יוונים אורתודוקסים.

קהילת יהודי מרסיי, שגדלה באופן ניכר עם שחרורה של אלג'יריה מידי צרפת, מונה כיום 80 אלף תושבים שהם עשרה אחוזים מאוכלוסיית העיר. ההיסטוריה של הקהילה היהודית בעיר מתחילה כבר במאה השישית לספירה. בשנת 574 הגיעו למרסיי יהודים מקלרמון-פראן לאחר שנגזר עליהם להמיר את דתם. בשנת 1484 ובראשית שנת 1485, זמן קצר לאחר איחוד אזור פרובאנס עם צרפת, הותקף הרובע היהודי של מרסיי והניצולים נמלטו מן העיר. ברם, לאחר גירוש ספרד בשנת 1492 שבו היהודים להתגורר במרסיי. במאה השבע-עשרה שוב גורשו היהודים מן העיר, וחזרו אליה בשנת 1760.

בין השנים 1940–1942 ביקשו יהודים רבים מקלט במרסיי, שהייתה אז חלק מן האזור החופשי. אולם בשנות הכיבוש גם הם ניצודו באכזריות, נעצרו וגורשו. בית הכנסת ברחוב דה־ברטוי נבזז וחזיתו הוחרבה; סידורי התפילה וספרי התורה שהיו בו הועלו באש. ובכל זאת עלה בידיו של האינטלקטואל האמריקני רב־התושייה וריאן פריי להגיע למרסיי ולהפעיל בה ארגון מחתרתי שהציל יותר מאלפי יהודים, בהם אנשי תרבות נודעים כמארק שאגאל, מקס ארנסט, ז'אק ליפשיץ, חנה ארנדט, היינריך מאן, פרנץ ורפל ואלמה מאהלר ורפל. מובן שפריי לא היה יכול להציל את כולם: אלפי יהודים ממרסיי נרצחו בזמן המלחמה. עם סיומה נותרו בעיר רק חמשת אלפים יהודים. אלה דאגו לשיקומם של בית הכנסת והקהילה היהודית במקום.

רבים ראו באוכלוסייתה הרועשת והרב־גונית של מרסיי סיבה לדאגה. בשנת 1936 כתב הנרי ברוד בעיתון לה ז'דב כי

הדרכים אל העיר נהפכו לביבי שופכין ענקיים, לביצה מבאישה המתפשטת ופושה באדמתנו. זהו השיטפון העצום של זוהמה נפוליטנית, של סמרטוטים לבנטינים, של סלאבים מסכנים ומסריחים, של אנדלוסים אומללים ומפחידים, זרע אברהם וחומר יהודה... מוסלמים אדוקים, פולנים אכולי עש, ממזרי גטאות, מבריחי נשק, אקדוחנים לטיניים, מרגלים, מלווים בריבית, גנגסטרים, סוחרי נשים וקוקאין. ריחם הולך לפנייהם, וחיידקים דבקים בהם...³

אך תושבי מרסיי התגאו תמיד בקוסמופוליטיות העממית של העיר, והמהגרים היו בה לכוח פוליטי. לעיר אלפיים ושש מאות שנות ניסיון

בהתמודדות עם מגוון אתני, והיא פיתחה דרכים להתגבר עליו. השיטות לא היו תמיד נקיות, אבל הן היו יעילות להפליא.

אין לטעות, שיטות אלו אינן עולות בקנה אחד עם הדוקטרינה הרפובליקנית הצרפתית הרשמית. רחוק מזה. מרסיי, שהייתה עיר אוטונומית עד לכיבושה בידי שרל מאנז'ו במאה השלוש-עשרה, לא הייתה חלק מצרפת עד לשנת 1481, ובכמה מובנים היא מנותקת ממנה עד היום. אין זה סוד שבמרסיי, שלא כבשאר צרפת, פועלת מערכת ייחודית של שחיתות פוליטית, ובראשה מערך הבריתות המפוקפקות בין הפקידות הבכירה ובין מנהיגי הקהילות האתניות בעיר. הודות להסדרים אלו של מתן חסות, חלוקת טובות הנאה והסכמי בחירות, שגשגו ופרחו קבוצות המהגרים השונות בעיר.

במשך שנים דאגו פוליטיקאים מקומיים לטפח קשרים אישיים עם מנהיגי הקבוצות האתניות השונות במרסיי. בראשית שנות השלושים, בימי השפל הכלכלי הגדול, למשל, הגיעו ראשי כנופיות הפשע פול בוננונטורה-קרבון הקורסיקני ופרנסואה ספיריטו הסיציליאני להבנה עם סימון סביאני, סגן ראש העיר הפשיסטי של מרסיי. סביאני מינה את אחיו של קרבון למנהל האינטרדיקציה העירוני, ובכך נפתחו בפני המהגרים הקורסיקנים והסיציליאנים במרסיי אפשרויות תעסוקה רבות. בתמורה ארגנו הגנגסטרים תהלוכות רחוב פשיסטיות, וכשהתבקשו אף דאגו להתנכל לעובדי נמל ולחברי איגודים מן השמאל.

במפתיע, דווקא המסורת הפוליטית המפוקפקת של מרסיי, המושתתת על קשרים בין-אישיים, התפתחה לכאורה לכדי מנגנון ניהול יוצא דופן, העומד במרכז ההתמודדות המוצלחת עם העימות האתני. מנגנון זה כונה 'מרסיי אספרנס' – 'התקווה של מרסיי'.

מרסיי אספרנס נחנכה בשנת 1990 על ידי רובר ויגורו, ראש העיר דאז, והוכרה כארגון רשמי על ידי ראש העיר הנוכחי, ז'אן קלוד גודן. הארגון מרסיי אספרנס, הממומן מכספי העירייה, מקיים דיונים בהשתתפות המנהיגים הדתיים המקומיים ובניהולו של ראש העיר. כל מי שדיברתי איתו הצביע על הארגון הזה כגורם מרכזי ביצירתה של ההרמוניה החברתית בעיר. "מרסיי אספרנס חשובה ביותר לאחדות העיר", אמר לי מפקד המשטרה. "ברגע שפורץ משבר הם מיד מרגיעים את העניינים. הם מופיעים יחד בציבור ומפרסמים הודעה משותפת. יש לזה משמעות סמלית – לראות אותם יחד, את הרב, הכומר והמופתי".

ויגורו הקים את מרסיי אספרנס מתוך כוונה ברורה למנוע סכסוך אתני-דתי בין יהודים למוסלמים. באותה עת הייתה האווירה במרסיי מתוחה במיוחד;

כוחו של הימין הקיצוני עלה בבחירות, הכוונה לבנות מסגד גדול בעיר עוררה ויכוח סוער והרוחות התלהטו בגלל מלחמת המפרץ. הרעיון שעמד מאחורי מרסיי אספרנס היה פשוט: כל אחת מן הקהילות הדתיות בעיר תשלח נציג לקבוצה שתפגש בקביעות לדון בבעיות אזרחיות, על מנת "להיאבק באי־סובלנות, בבורות ובאי־הבנה", וכדי "לעודד את הכבוד ההדדי".

בהתאם למסורת המקומית, שומר ראש העיר על קשרים אישיים הדוקים עם כל אחד מחברי הקבוצה. בכל פעם שהמתח מאיים לגאות – כפי שאירע למשל לאחר הצתת בית הכנסת 'אור אביב' ותחילת הלחימה המחודשת בעיראק – נפגשים חברי הקבוצה, ולבקשת ראש העיר מציגים מחווה פומבית של סולידריות. מנהיגים מוסלמים בעיר השתתפו, למשל, בקבורת ספרי התורה שנשרפו, ניחמו את המנהיגים היהודים בפומבי ואף הצטלמו עימם שלובי זרוע. דבר מעין זה לא קרה בשום עיר אחרת בצרפת. חברי מרסיי אספרנס אף ביקרו יחד בכותל המערבי. הם אירחו בעיר ועידות שונות וליוו את ביקוריהן של דמויות כמו הדלאי למה, אלי ויזל ופטריארך העיר קונסטנטינופול. מדי שנה נערך בעיר נשף חגיגי בין־קהילתי. המוניטין שיצאו לארגון הרחיקו גם מעבר לגבולות צרפת, ומשלחות רשמיות מערים כגון בריסל, אנוור, סרייבו, ברצלונה, נפולי, טורינו ומונטריאול הגיעו למרסיי כדי לעמוד על טיבו מקרוב.

בתחילה לא נראה שלקבוצה כמו מרסיי אספרנס תהיה השפעה רבה כל כך. עצם הרעיון שקבוצה בעלת כוח סמלי בלבד, ששמה לה למטרה "להיאבק באי־סובלנות ובבורות", תהיה אפקטיבית כל כך, או שאפילו תיחשב לאפקטיבית, נראה תמוה. אבל מידת האמון שרחש לה הציבור בעיר הייתה בלתי צפויה ונוגעת ללב. זה היה הדבר הראשון שכל אחד הזכיר בשיחותיי במרסיי, כהוכחה לכך שאם אנשים רק יֵשבו יחד ויקשיבו זה לזה מתוך כבוד, ניתן יהיה לפתור חלק ניכר מן הבעיות הגורמות סבל ואלימות בעולם.

עליי להודות שאני נוטה להטיל ספק באפקטיביות של גופים כמו האו"ם, למשל, הדוגלים בעקרונות נאצלים אך חסרים את הרצון או את הכלים המתאימים לכפות את יישום האידיאלים היפים שלהם בכוח הזרוע. ואמנם, בתחילה התקשיתי להאמין שמרסיי אספרנס אכן ממלאת תפקיד מכריע כל כך בשיכוך המתח האתני בעיר. אולם לאחר שנוכחתי שוב ושוב בהשפעתו המרגיעה של הארגון, נאלצתי להכיר בחשיבותו. כשאיברהים עלי, צעיר קומורי, נרצח בידי ניאו־נאצים, אסף ראש העיר את חברי מרסיי אספרנס ודחק בהם להרגיע את הרוחות. וכך אמנם הם עשו. והם עשו זאת שוב כאשר צעיר צרפתי, ניקולה בורָגָה, נדקר למוות בידי מהגר ממרוקו. גם לאחר התקפות

11 בספטמבר התאספו חברי הקבוצה בבניין העירייה. הם נעמדו לצד ראש העיר ומפקד המשטרה ופרסמו הודעה משותפת המגנה בחריפות כל גילוי של קיצוניות דתית. עם תחילת הלחימה בעיראק התכנסה הקבוצה שוב, ולאחר מכן, לבקשת ראש העיר, חזרו הנציגים המוסלמים למסגדיהם וקראו להרגעת הרוחות. לעומתם, אנשי דת מוסלמים אחרים בצרפת ניצלו את ההזדמנות כדי לעורר שנאה אנטי-אמריקנית ואנטישמית.

השאלה החשובה אפוא אינה האם השיטה עובדת – נראה שהיא אכן יעילה למדיי – אלא מדוע היא עובדת. אף שאיש לא יודה בכך, מרסיי אספרנס היא מעשה להטים פוליטי. לאמיתו של דבר זוהי יזמה העוקפת את העקרונות האנטי-קהילתיים של הממשל. האלימות האנטי-יהודית המבעבעת היום בקרב מהגרים מוסלמים פוגעת קשות בדגם הרפובליקני: מקצת המהגרים הללו מתגלים כבלתי ניתנים להטמעה, והפוליטיקה המגזרית, האתנית, מוכיחה את חסינותה בפני האידיאל הרפובליקני. חשוב להדגיש, כמובן, כי רק אחוז מזערי של המוסלמים בצרפת מבצע את הפשעים הללו. רובם המכריע הם אזרחים שלווים, המוכנים, ואפילו להוטים, להיטמע בסביבתם. אך לצדם מתקיים בקרב המהגרים גרעין עיקש וקיצוני של התנגדות ובדלנות. ההסבר לתופעה אינו פשוט. חלק מן הבעיה, ללא ספק, נעוץ בכך שלאסלאם יש ממד פוליטי מובהק. החילוניות הצרפתית הצרופה ועקרונותיה של דוקטרינת לאיסיטה אינם מתיישבים עם נחישותו של האיסלאם לאחד בין הפוליטיקה לאמונה.⁴ הממשלה טרם מצאה פתרון ממשי לעניין זה, שכן בצרפת אין מסורת המלמדת כיצד לנהוג במהגרים שאינם רוצים או אינם יכולים להיטמע. במרסיי יש.

מאחר שהחוק הרשמי אוסר על עצם ההכרה בשונות אתנית, מכירה מרסיי באופן רשמי רק ב"דתות" – מושג שיש לו, בהקשר המקומי, משמעות אתנית ברורה. מרסיי אספרנס מעודדת את צמיחתם של אישים המייצגים קהילות אתניות שלמות ומטפחת את הקשרים ביניהם ובין הקהילות השונות בעיר. היא מאפשרת לערבים – בתור מוסלמים – להיות מיוצגים כקבוצה בפוליטיקה העירונית. בעזרת קשריהם ההדוקים עם לשכת ראש העיר יכולים מנהיגי הקהילה הערבית לקדם ביעילות עניינים חשובים שעל סדר היום המוסלמי. כך הם הצליחו, למשל, להשיג מתקני שחיטה לחג הקרבן וחלקת קבורה למוסלמים בבית הקברות המקומי, וכיום הם נמצאים בעיצומו של משא ומתן לבניית מסגד מרכזי ומרכז תרבות איסלאמי במרסיי. בתמורה להטבות אלו תבע ראש העיר מן המנהיגים המוסלמים לפקוח עין על הקיצונים בקהילותיהם, על פי מיטב המסורת של מרסיי: יד רוחצת יד.

בערים אחרות בצרפת אין דבר שידמה למרסיי אספרנס. אחת היא מה יאמרו מנהיגי קהילות ופוליטיקאים – וכולם יכחישו זאת, מתוך נאמנות פורמלית לדוגמה הרפובליקנית – מרסיי אספרנס ממסדת ומחזקת את הפוליטיקה הקהילתית, אגב הפרת אידיאל לאיסיטה באמצעות הכנסת הדת למרחב הפוליטי. היא מאפשרת הכרה רשמית באישים הפועלים בפומבי בשם הקהילה התרבותית והאתנית שלהם, מנהיגים מקומיים שיש ביכולתם לקרוא את חברי קהילתם לסדר. וכך, אותה שיטה שנולדה מתוך מסורת מקומית של שחיתות ופטרונויות – מסורת שעמדה תמיד בניגוד לערכים המוסריים והפוליטיים של צרפת הרשמית – מסייעת כעת לשמור על השקט. זאת מתנתה של המאפיה לעיר מרסיי.

ראש העיר ז'אן קלוד גודן הוא גורם כבד משקל במערכת האיזונים הקהילתית העדינה של העיר. בתרגיל פוליטי מבריק עלה בידו להביס את מפלגת 'החזית הלאומית' בשנת 1995 ולהותיר את השמאל חסר כל כוח פוליטי, לראשונה מאז שנת 1953. הוא ראוי לציון כאחד הפוליטיקאים הפילושמיים הבולטים בצרפת וכציוני אדוק. בביקורו הרשמי בישראל בראשית שנת 2004 נסע גודן לתל אביב, לירושלים, לחיפה ולמעלה אדומים, שם גם הצהיר כי "אין למסור את אדמת ישראל לאחרים". "אל תדברו על קולוניות", הוסיף אז, "דברו על בנייה". באותו ביקור הדגיש ראש העיר כי מטרת בואו היא הערכת חשיבותה האסטרטגית של רמת הגולן. אחר כך, בריאיון לרדיו הצרפתי, עמד על כך שההתנחלויות הן "יישובי וילות ולא שכונות צריפים". גודן גם טען באוזני עיתונאים ישראלים שהוא מצדד בהעברת שגרירות צרפת מתל אביב לירושלים. נטייתו הפילושמית של ראש העיר השפיעה רבות על הפוליטיקה בעירו. גודן ידוע כמי שמגיב בזריזות לכל תקרית אנטישמית. כאשר מגיע אליו דיווח על ריסוס כתובת גרפיטי עוינת, למשל, הוא ידאג שתימחק בתוך שעות ספורות, ואף ישלח למשימה את אנשיו שלו. בערים אחרות בצרפת המצב שונה בתכלית. בעיר פרפיניין, למשל, ראיתי כתובת גרפיטי אנטישמית דהויה משורבטת על גדר של גן משחקים – "יודן ראוס", "יהודים החוצה". ניכר היטב שהיא נמצאת שם זה זמן מה.

האם ראש העיר של מרסיי ציוני באמת ובתמים, תהיתי בלבי, או שמא הוא מעמיד פנים כדי לזכות בקול היהודי? הפניתי את השאלה אל סגן ראש העיר, דניאל ספרלינג, דמות חשובה בקהילה היהודית בעיר. "מובן שראש העיר

מתעניין בישראל", ענה לי ספרלינג, "משום שהוא מתעניין ביהודי צרפת. אבל מניעיו כנים. ראשית כל הוא קתולי אדוק, שהתחנך על ברכי המסורת הנוצרית הדמוקרטית. ראש העיר, כמו שיראק ואנשי ימין נוספים, תמיד היה מלא הערכה למדינת ישראל, לדרך שבה קמה, להישגיהם של הישראלים בהפרחת האדמה שניתנה להם לאחר הצהרת בלפור, להצלחות שרשמו לזכותם הודות לאמונתם האידיאולוגית החזקה. ראש העיר תמיד היה מלא הערכה למפעל הציוני. הוא מאוד התפעל מהאופן שבו היהודים ניהלו את עצמם".

ציוני אמיתי, אם כן.

"עד שלב מסוים ראש העיר בלבב בין ישראל ובין היהודים. אבל רק עד לנקודה מסוימת. זה בסדר, עכשיו הוא מבין. הוא פוליטיקאי ותיק. בן שבעים וחמש, עשרים וחמש שנה בפוליטיקה. בשבילו היו ישראל והיהודים היינו הך. כמה פעמים, כשהזכיר את ישראל בדבריו אל יהודי מרסיי, כינה אותה 'המדינה שלכם'..."

זאת טעות יסודית למדי. לטעון בפני יהודים צרפתים שהם אינם צרפתים במלוא מובן המילה הרי זה מעשה בלתי רפובליקני בעליל. אפילו ראש העיר של מרסיי, מתברר אפוא – ואולי בייחוד ראש העיר של מרסיי – נוהג כמי שאינו מחויב לחלוטין לאידאל זה.

תהיתי באוזני הסגן באיזו מידה תורמת הקרבה הפומבית שנוהג ראש העיר בישראל וביהודים לשקט היחסי במרסיי. האם היא קובעת את הטון ברחובות העיר? האם היא שולחת מסר עקיף לאוכלוסייה הערבית המקומית שאלימות אנטישמית תטופל ביד קשה? "כמובן. ראש העיר מאוד התרשם ממדיניות ה'אפס סובלנות' שנהוגה בניו יורק", אמר ספרלינג. אולם נראה שהנקודה העיקרית בעיניו אינה תמיכתו של ראש העיר ביהודי מרסיי, אלא תמיכת היהודים בראש העיר. "אני ארגנתי את ביקורו האחרון של ראש העיר בישראל. אני חבר בכל האגודות היהודיות כאן. אחרי יותר משלושים שנה בקהילה הזאת, אין מי שמכיר אותה טוב ממני".

"אבל", מיהר להוסיף, "כוחי אינו טמון ביכולתי לארגן לובי, כפי שהדבר נעשה בארצות-הברית. אין לנו כאן משהו כמו ארגון 'אייפאק'. זה לא קיים כאן, וזה לא מאורגן כך. אצלנו זה נעשה בצורה סודית ודיסקרטית ולכן זה יעיל יותר". ספרלינג מצטייר כפוליטיקאי רהוט ובעל ניסיון, ולכן הופתעתי לגלות באיזו קלות הוא מוכן להודות שהיהודים מפעילים השפעה סמויה על הפוליטיקה במרסיי. לא זו בלבד שאין זו טענה זהירה,

היא אף מהווה סטייה חמורה מן האידיאל הצרפתי – אף שהיא מתיישבת היטב עם כל מה שלמדתי על מרסיי. "יש כאן כמובן הרבה אנשים שהיו רוצים להרוג אותי בגלל זה", הוא הוסיף. צחקקתי בנימוס, ואז הבנתי שהוא אינו מתבדח.

ספרלינג עומד על כך שלמרות הרושם שנוצר, הדרך שבה הוא דואג לייצוג קהילתו בפני ראש העיר אינה בבחינת קהילתיות ממש. "אני נגד קהילתיות. אני נבחר ציבור צרפתי ובמקרה אני גם יהודי. אני חלק מן הרפובליקה הצרפתית. נבחרתי לשרת את האזרחים כולם. זאת דרכי. כשנערכות במרסיי הפגנות יהודיות, אני שולח אישים לא־יהודים לדבר עם המפגינים. תמיד. כדי שהציבור הלא־יהודי יראה".

אולם לאחרונה, מודה ספרלינג, התעוררה בעיה. איש הדת הקיצוני מוראד זרפאווי נבחר לעמוד בראש המועצה המוסלמית האזורית, וקשה לומר שהוא שש לשתף פעולה. לאמיתו של דבר, זרפאווי, שגינה את המנהיגים המוסלמים האחרים במרסיי וכינה אותם "בובות על חוט הנשלטות בידי המערב ואמריקה", הוא קיצוני כל כך עד שלשכת ראש העיר אינה יודעת כיצד לפנות אליו ואינה נמצאת איתו בקשרים. תהיתי אם יש בדוגמה הזאת כדי לסמן את גבולות סבלנותו של ראש העיר כלפי פוליטיקה קהילתית. כאשר שאלתי את ספרלינג אם יותר לי להפנות את השאלה הזאת אל ראש העיר עצמו, נעניתי שאוכל להגיש את שאלותי בכתב. כך אמנם עשיתי, ובתמימותי שאלתי אם בעצם סירובו של ראש העיר לקיים מגעים עם זרפאווי אין משום הפרה של רוח מרסיי אספרנס.

לתדהמתי, נעניתי בנזיפה חמורה. שאלתי, הודיע לי ספרלינג, הייתה חצופה ובלתי ראויה. הרמיזה כאילו ראש העיר סולד מזרפאווי כמוה כהכרזת מלחמה ממש, ומשתמעת ממנה האשמה כי ראש העיר הוא גזען.

הייתי המומה: על מה לכל הרוחות הוא מדבר? בסופו של דבר הואיל ספרלינג להעביר אותי אל דוברת ראש העיר, מארי נוואל מיוויאיי, אשר הייתה אף היא נסערת מחוצפתה של השאלה. "ראש העיר אינו מסרב לדבר עם זרפאווי", קבעה בלהט, "זרפאווי הוא שמסרב להשיב לפנייתו של ראש העיר". הדוברת שבה והזכירה באוזניי את המאמצים הכבירים שעשה ראש העיר למען הקהילה המוסלמית במרסיי: כיצד פעל ללא לאות לסייע לתכנון המסגד המרכזי בעיר, העניק את תמיכתו להגדלת המסגדים הקיימים, ואפילו הקצה מבנה מיוחד לפעילויות תרבות מוסלמיות. "כמובן", עניתי, בניסיון

להרגיע את הרוחות, "כמובן שאכפת לו. לא הייתי מעלה על דעתי כל אפשרות אחרת".

משמעותה של התקרית המוזרה הזאת אינה ברורה לי לגמרי, אבל יש לי חשד שהיא מעידה על משקלה הרב של הפוליטיקה הקהילתית בחיים האזרחיים במרסיי. חששו של ראש העיר שידבק בו ולו צל צלו של חשד בדבר הפליית קהילה כלשהי הפך את עצם הרמיזה על כך להפרה חמורה של הפרוטוקול.

בכל בוקר מימי שהותי במרסיי עברתי ב'קפה אינטרנט' הסמוך למלון שלי ובדקתי את תיבת הדואר האלקטרוני שלי. המודעות על חלונות בית הקפה הכריזו על תעריפים מוזלים לשיחות חוץ לאלג'יריה, למרוקו ולאי קומורו. על המחשב היו פתוחים עמודי הבית של אל-ג'זירה ושל האגודה האיסלאמית למען פלסטין, האתרים שאליהם גלשו הלקוחות הקודמים. פה ושם השתרבבו גם כמה כתובות של אתרי פורנו, אבל מלבד זה שום דבר נוסף. נושאי העניין העיקריים של אוכלוסיית המהגרים במרסיי, כפי שהם משתקפים בבדיקה אקראית בבית הקפה, רק גרמו לשלוותה היחסית של העיר להיראות עוד יותר מופלאה בעיניי. הרי המצב היה יכול בקלות להיות שונה לגמרי. מרסיי רחוקה מלהיות גן עדן של פלורליזם. שיעור המתח האנטישמי בה נמוך אמנם בהשוואה לערים אחרות בצרפת, אולם הוא קיים. ואף על פי כן אי-אפשר להתכחש לעובדה שבמרסיי, שלא כבמקומות אחרים, נבלמו ביטויי החריפים של המתח הזה, ואפילו בקלות יחסית: מפגן כוח של המשטרה, כמה מילות הרגעה מהמופתי המקומי, פגישה סמלית בין מנהיגי הדת המקומיים, ומרסיי חוזרת לשגרה – הכדורגל, השמש, הים. ואף כי רוח התקינות הפוליטית המופרזת הנושבת מכיוון לשכת ראש העיר נראית נלעגת משהו, עליי להודות כי הם ודאי עושים משהו נכון.

נוכח השינויים הדמוגרפיים העוברים על אירופה כולה, העימות האתני בערי היבשת מן הסתם רק יוסיף ויתעצם. אולם אפשר בהחלט להסיק כמה מסקנות חשובות מן הדוגמה המיוחדת של מרסיי. הראשונה שבהן היא חשיבותם של כוח משטרה תקיף ואסטרטגיה המשלבת מדיניות של "אפס סובלנות" בסגנון הניו יורקי עם יצירת קשרים הדוקים בין מערכת אכיפת החוק למנהיגי הקהילות האתניות השונות. יתר על כן, מן הנעשה במרסיי אפשר ללמוד על חסרונותיה של מדיניות שיכון המהגרים בשולי העיר ועל יתרונותיהן הרבים

של תכניות חברתיות שונות הממלאות את זמנם של הילדים בעיסוקים זולים ומהנים.

אבל חשוב מכל, מרסיי קוראת תיגר על האידיאל הרפובליקני הצרפתי. העיר מתפקדת טוב כל כך במידה רבה משום שהקהילות האתניות המרכיבות אותה, ובייחוד קהילת המהגרים הערבים, מאורגנות היטב, זוכות להכרה, מחוזרות על ידי הפוליטיקאים ויש להן השפעה במסגרת הרשמית המקומית. עקרון הרפובליקניות נישא על שפתייהם של כל הצרפתים, אבל מרסיי, דווקא בזכות הפרה מסוימת של העיקרון הזה, היא העיר היחידה במדינה שהצליחה להרחיק מתחומה את פגעי האינתיפאדה.

אפשר להתפעל מן ההישג הזה, אך אין בכך כדי לקבל באופן גורף כל סוג של רב-תרבותיות, שבסופו של דבר עלול להידרדר לכדי רליטיזם מוסרי ניהיליסטי. יש להבחין בין ההבנה שחשוב לתת בידי הקבוצות האתניות השונות כלים פוליטיים לביטוי עצמי ובין הקביעה שכל מה שאותן קבוצות רוצות או עושות מתקבל על הדעת. הרעיון העומד בבסיס הדברים הוא פשרה; פשרה פרגמטית ולא אידיאולוגית. שכן, נראה כי גישה חסרת כל פשרות כלפי זהויות אתניות מרפה את ידיהם של המתונים ומעודדת את הקיצונים. כאשר מעניקים לקבוצות שונות אמצעי רשמי לביטוי סביר של ייחודן האתני, קל יותר ליסודות המתונים באותן קבוצות, לאלה שכבר נטמעו בשיטה, לבלום את הגורמים האלימים והקיצוניים שבקרבן. ניקולה סרקוזי הבין זאת היטב. כשכיהן כשר הפנים, ניהל סרקוזי מגעים עם המנהיגים המוסלמים המתונים בצרפת במטרה לכונן מועצה מוסלמית צרפתית שתוכר באופן רשמי על ידי הממשלה, ותהיה הגוף הייצוגי הראשון של המוסלמים בצרפת. בין שאר תפקידיה, הוטל על המועצה לדאוג להצבת אנשי דת בצבא ובבתי הכלא, לפעול לרכישת חלקות קבורה מוסלמיות, לספק תעודות הכשר לבשר, ולבנות – בתמיכת הממשלה – מסגדים ואולמות תפילה. "עלינו לחשוש", אמר סרקוזי, "רק מאיסלאם תועה דרך, מאיסלאם של מרתפים ומחסנים, מאיסלאם הפועל במחתרת". הצדק עימו.

מסורת של שחיתות פוליטית בוודאי איננה תנאי מוקדם לכינון של מערכות שלטוניות בסגנון מרסיי בכל רחבי אירופה. מה שדרוש הוא נכונות מצד הרשויות לעודד וליצור קשרים בין ראשי הערים ובין מנהיגי הקהילות האתניות. אין כל קושי להקים, בהשקעה נמוכה למדי, ארגונים דוגמת מרסיי אספרנס בכל עיר באירופה. אולי זה יצליח; צריך רק לנסות.

אכן, כדאי לנסות כל דבר. אם אי־אפשר להטמיע את המהגרים בחברה הצרפתית, ואם אי־אפשר לשלוח אותם חזרה לארצות מוצאם, יש למצוא דרך לחיות איתם בשלום. אם לא ייעשה הדבר, הגרוע מכל, כפי שציין וילפן, עוד לפנינו.

קלייר ברלינסקי היא סופרת המתגוררת בפריז. כיום היא כותבת ספר על אבדן המשמעות בחיי הציבור באירופה.

הערות

1. קשה לקבוע באופן סטטיסטי עד כמה שונה מצבה של מרסיי ממצבן של ערים אחרות בצרפת. הקבוצות העוסקות באיסוף נתונים על התקריות האנטישמיות בצרפת משתמשות בשיטות שונות, וחשוב מזה, הן פועלות לשם מטרות פוליטיות שונות. לכן המספרים שונים במידה רבה מארגון לארגון. בשנת 2001, למשל, דיווח ארגון "אֶס־אוֹאֶס גזענות" על 405 תקריות אנטישמיות במדינה, לעומת 330 תקריות שעליהן דיווחה מועצת המוסדות היהודיים. משרד הפנים דיווח על 163 תקריות, והמועצה המייעצת לזכויות האדם על 146 בלבד. בלבול נוסף נובע מכך שהנתונים נמסרים על פי רוב במספרים מוחלטים ולא על פי מדד של מספר תקריות לנפש. יתרה מזו, הנתונים אינם מתייחסים כלל לגודל האוכלוסייה היהודית בכל עיר. אמנם צפוי שעיר המונה מאה אלף יהודים תדווח על מקרים רבים יותר של פשיעה על רקע אנטישמי מעיר שבה עשרה יהודים בלבד; אולם אין פירוש הדבר שתושביה של העיר הראשונה שרויים בסכנה גדולה יותר. ולבסוף, הנתונים הנמסרים בנוגע לתקריות האנטישמיות אינם מבחינים בבירור בין פשיעה ממשית ובין דיווח על פשיעה. ממשלת צרפת, במסעה נגד האנטישמיות, עודדה יהודים לדווח גם על התקריות הקטנות ביותר. ואמנם, מדיניות זו יושמה במרסיי במרץ רב. אבל גידול בדיווחים על פשיעה אינו מעיד בהכרח על גידול בפשיעה עצמה. טענתי כי האלימות האנטישמית נפוצה במרסיי פחות מבשאר צרפת מבוססת במידה רבה על ראיות אנקדוטיות, אולם הן עדיין ראיות מוצקות. הכל בצרפת מסכימים על כך ואפשר לאשש זאת בדפדוף פשוט בעיתונים היומיים של השנים האחרונות: אירועים יוצאי דופן בחומרתם פשוט אינם מתחוללים במרסיי באותה תכיפות שבה הם מתרחשים במקומות אחרים.

2. את התיאור המקיף והשלם ביותר של דוקטרינה זו סיפק הפילוסוף והמסאי הצרפתי ארנסט רנאן בנאומו המפורסם בסורבון "מהי האומה?" בשנת 1882. ראה Ernest Renan, "What Is a Nation?" in *Becoming National: A Reader*, eds. Geoff Eley and Ronald G. Suny (New York: Oxford, 1996), pp. 41-55.

3. פטריק פארודי, "אזרחות ואינטגרציה: מרסיי, מודל של אינטגרציה?" בתוך היסטוריה ג'יאוגרפיה (מרסיי: אקדמי אקס-מרסיי, 2002) [צרפתית].

4. מובן שטענה זו אינה ההסבר היחידי לבדלנות המוסלמית בצרפת. האיסלאם יכול להתפרש בדרך מתונה או קיצונית, ומרבית המוסלמים בצרפת נוטים דווקא לפרשנות המתונה, שאינה שוללת את ריבונותה של המדינה החילונית. השאלה שיש להידרש אליה אפוא היא מדוע גבר כל כך כוחו של היסוד הקיצוני בשנים האחרונות. השפעתו הגוברת של הוואאביזם הסעודי – ערב הסעודית מספקת שמונים אחוזים מן המימון למסגדים ולמרכזים האיסלאמיים בצרפת – היא ללא ספק חלק מן התשובה; סיבה נוספת, כדבריו של צבי עמר, היא התרחבותם חסרת התקדים של אמצעי התקשורת הערביים הרדיקליים, המגיעים לקהל הרחב באמצעות שרתי הכבלים והלוויין הצרפתיים. אחוזי האבטלה הגבוהים והקבועים בצרפת גם הם בוודאי אינם מסייעים למצב. הבדלנות האיסלאמית הקיצונית קוסמת ללא ספק לבני-נוער רבים מן השכבות הסוציו-אקונומיות הנמוכות, שאינם תולים תקוות רבות בהשתלבות בחברה הצרפתית ואינם רואים בה נתיב להתקדמות חברתית. ולבסוף, בתקופות קודמות, רוב המהגרים הגיעו לצרפת מאירופה, מתרבויות דומות יחסית. ואכן, קל הרבה יותר לגשר על הפער בין התרבות הפולנית לצרפתית, למשל, מאשר על התהום הפעורה בין התרבות הצרפתית לזו האלג'ירית; האיסלאם מעולם לא ראה באירופה הנוצרית מקבילה, אלא יריבה, ומסיבה זו נדרשת ממי שנולד וגדל בעולם המוסלמי מידה רבה יותר של גמישות כדי להיעשות צרפתי.